

de Republiek der Letteren

Le Canard enchaîné 1915-2000

Alle canards van Le Canard

Frankrijk is een beschaafd land, want een beschaafd land kent de traditie van politieke satire. Wereldwijd wordt het gewiekste weekblad 'Le Canard enchaîné' als de hoeder van deze traditie gezien, al bleef sinds de oprichting in 1915 het eigen blazoen niet altijd smetteloos. door Hans Renders, illustratie Willem van Malsen

LE CANARD ENCHAÎNÉ OU LES

FORTUNES DE LA VERTU

HISTOIRE D'UN JOURNAL SATIRIQUE

1915-2000

DOOR LAURENT MARTIN

FLAMMARION, 725 P., f49,50

Begin augustus voegde het Franse weekblad *Le Canard enchaîné* een nieuwe aflevering toe aan de schandaalroman over Jacques Chirac. De president blijkt als penningmeester van een liefdadigheidsinstelling vijf hectare grond rond zijn zestiende-eeuwse kasteel in de campagne te hebben aangekocht. Hij heeft het bestuur wijsgemaakt dat het terrein aangekocht werd teneinde er een vakantiecamp voor te bouwen op te bouwen. Hij zette het perceel op eigen naam en voorkwam zo dat iemand ooit maar in de omgeving van zijn buitenverblijf kon komen. Tot op vandaag voegde *Le Canard* aan dit schandaal smeuge details toe, zoals het met documenten gestaafde verhaal dat de president er persoonlijk voor gezorgd heeft dat de liefdadigheidsinstellingen de kosten voor de koop zwart kreeg terugbetaald van de gemeente Parijs, waarvan Chirac toen burgemeester was. Als een kleine oplichter uit een buitenwijk die zich voor zwartrijden in het centrum moet verantwoorden tegenover een kaartjescontroleur, zo luidde de aanduiding voor monsieur le Président in *Le Canard*, nadat hij ondervraagd was over vliegtickets

die hij onder valse naam en met dubieus geld had gekocht.

Nog elke week staat in het colofon van *Le Canard* dat Maurice en Jeanne Maréchal in 1915 de oprichters waren. Dat is niet helemaal waar. Maurice Maréchal en de tekenaar H.-P. Gasier brachten op 10 september 1915 het eerste nummer uit. Jeanne verzorgde de administratie en serveerde een aperitief tijdens redactievergaderingen. Na vijf nummers ging het blaadje op de fles. Een jaar later verscheen weer een nulnummer, nu zat Jeanne wel in de redactie. Dit keer had het blad meer succes, omdat duidelijker dan in de eerste *Canard* was dat het hier een satirisch blad betrof dat de strijd aanbond met de geïnstitutionaliseerde macht. Dat uitgangspunt wordt nu al vijfentachtig jaar in ere gehouden.

Beschaafd aan Frankrijk is dat al eeuwenlang een duidelijke scheiding tussen godsdienst en politiek in praktijk wordt gebracht. Nu is politiek op zichzelf nooit beschaafd en daarom bestaat er in gecultiveerde landen een traditie van politieke satire. En dan komt het goed uit dat de Franse journalistiek van oudsher, behalve door de politiek, ook sterk bepaald wordt door de literatuur. Niet alleen omdat relatief veel romanciers als journalist werken, maar ook omdat literaire stijlmiddelen op de journalistiek worden toegepast. Wereldwijd wordt *Le Canard* als de hoeder van deze traditie gezien.

Le Canard vervult ook de rol van poli-

tiek geweten, zo blijkt op dinsdagavond wel als horden motorkoeriers van allerlei ministeries bij de drukkerij staan om een vers nummer naar hun chefs te brengen. Er zijn dus vele redenen om blij te zijn dat Laurent Martin van het Centre d'histoire culturelle des sociétés contemporaines een boek over dit roemruchte weekblad heeft geschreven. Martin haalde veel van zijn materiaal uit politiearchieven. De vooroorlogse periode is zelfs beter gedocumenteerd door de zo gehate politie en geheime dienst dan door het weekblad zelf. De Franse politie heeft altijd grote belangstelling gehad voor de politieke opvattingen van kunstenaars. Het was tenslotte nog niet zo lang geleden dat de affaire-Dreyfuss pas door de inmenging van Zola internationale aandacht kreeg en vooral de (literaire) schrijvers van *Le Canard* hebben zich vanaf het begin afgezet tegen 'le

Hoe venijnig de 'canardiërs' ook waren, er bleef altijd een zeker respect tegenover de vijand

bourrage de crâne': het rondstrooien van kletsverhalen door een volgzame pers.

Maréchal ergerde zich met name aan 'la grande presse', die dagelijks berichtte over het comfort van de loopgraven bij Verdun, en natuurlijk over

de wreedheid van de Duitsers en de heroïsche overwinningen van de Fransen. In *Le Canard* stond gewoon te lezen dat het elkaar vanuit de loopgraven doodschieten een stompsinnige bezigheid is. Kennelijk was de toon wel beledigend voor het hogere echelon van militairen en politici, maar niet voor de gewone soldaten want Maréchal kreeg vanuit die hoek veel abonnementen.

Informeren, amuseren en onthullen, dat leken de doelstellingen van het weekblad te zijn. De satirische aanpak bood ruimte aan de ironie en de parabool en niet te vergeten aan de politieke tekening. Het vernieuwende aan *Le Canard* was dat reeds bestaande stijlmiddelen uit literaire en humoristische tijdschriften ingezet werden ten behoeve van de professionele journalistiek. Het kon allemaal niet verhinderen dat na 'Versailles' de animo om zich op *Le Canard* te abonneren flink afnam. Bovendien weigerde Maréchal elke vorm van reclame in zijn blad, waar mee hij alweer een traditie vestigde die tot op de huidige dag duurt. Wat te doen? Maréchal begon gewoon een dagblad naast zijn troetelkind: *Le Quotidien de Paris*. Drie weken later hield hij er alweer mee op. Dat zou hij vaker doen als er problemen waren: een nieuw blad naast *Le Canard* oprichten. Zo had hij er in 1924 zelfs even een tweede weekblad bij. Tenslotte dacht de hoofdredacteur-directeur zijn geldprobleem op te lossen met het exploiteren van een theater. In de rue du Faubourg-Montmartre opende hij op 22 juni 1922 zijn Théâtre du Boulevard. De krant kon voor het theater adverteren zodat de zaak makkelijk vol zou lopen. Met een voormalig poppentheater is dat wel

te doen, maar niet met een zaal van duizend zitplaatsen.

Een krant, een extra weekblad en een theater naast hét weekblad liepen niet. Dus waarom niet alle energie dan maar op *Le Canard* gericht, moet Maréchal gedacht hebben. En vanaf halverwege de jaren twintig begon de oplage weer te stijgen, tot 200.000 exemplaren in 1939. Die stijging was onder meer te danken aan het frisse tegengeluid dat *Le Canard* liet horen

tegen 'la grande presse', die nog altijd in de illusie leefde dat Duitsland de absurd hoge herstelbetalingen ooit zou voldoen. 'La grande presse' diaboliseerde de Duitsers, de communisten, als het zo uitkwam de joden, kortom iedereen die zich niet leende voor 'le bourrage du crâne'. Naast het opiniëren behoorde toen ook al tot de *Canard*-traditie om schandalen te onthullen. Dat er zo nu en dan een rechtszaak werd aangespannen, deed

de krant alleen maar goed. De redactie beschikte altijd over gewiekste advocaten, in de jaren zeventig bijvoorbeeld over de onlangs voor corruptie veroordeelde politicus Roland Dumas.

Zonder ironie heeft Martin een hoofdstuk opgenomen over de rol van wijn in de Franse persgeschiedenis. Precies wordt uit de doeken gedaan welke redacteuren gelieerd wa-

ren aan families die wijngaarden bezaten, of aan leveranciers en aan welke wijnstroken (Beaujoulais en Vouvray) de redactie 'aangevuld met enkele vrienden' werkbezoeken bracht. Dat redactievergaderingen gehouden werden na gezamenlijk bezoek aan een toneelvoorstelling of ander cultureel evenement illustreert alleen nog maar eens dat de redacteurs van *Le Canard* breed georiënteerd waren. Maar wel altijd Frans, zo

gauw het over buitenlandse aangelegenheden gaat, kan het blad niet tippen aan de zo verafschuwde 'grande presse'.

Als gevolg van deze fixatie op het binnenlandse, ontstonden enkele schandvlekken op het blazoen van het weekblad. Zo werd in de jaren dertig op vriendelijke wijze over het Italiaanse fascisme geschreven, en stond Hitler nog in 1934 als 'een partizaan van de Europese vrede' aangeduid. Vijftien jaar lang hekelde *Le Canard* het wijdverspreide idee dat de Duitsers schuld van alles waren en dat elke opgepoetste politieknoop voor een agressieve politiek stond. Dit frisse standpunt verstarde en leidde tot politieke blindheid. Met hoeveel flair daarentegen werd in 1934 de (binnenlandse) zaak-Alexandre Stavisky *gecoverd*. Deze oplichter pleegde volgens de politie zelfmoord nadat hij bedreigd had een boekje open te doen over zijn contacten met hoge politici. Het commentaar van *Le Canard*: 'Stavisky pleegde zelfmoord met een kogel die toch al op hem afgevuurd was.'

Maréchal, nog altijd aan de leiding bij het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog, bracht in juni 1940 het voorlopig laatste nummer uit. Hij vluchtte met administratie en archief naar het zuiden en dacht snel weer te beginnen. *Le Canard* verscheen vier jaar niet. Maréchal overleed in 1942. Dat het weekblad na de oorlog toch een verzetsaureool kreeg aangemeten, heeft twee oorzaken: veel medewerkers hebben voor illegale kranten geschreven en tijdens de bezetting zijn enkele ondergrondse blaadjes opgericht die *Le Canard* heetten. Toch is er ook nog wel iets anders over die oorlogsperiode te zeggen. Martin maakt een onderscheid tussen 'warme' en 'koude' collaboratie, met het eerste bedoelt hij ideologische collaboratie, met het tweede collaboratie uit opportunisme. Via een ingewikkelde draai komt hij dan bij enkele *canardiërs* die weliswaar aan genazificeerde kranten hebben meegewerkt maar 'niet de intentie hadden de Duitsers te helpen'.

Pijnlijk in dezen is het voorbeeld Morvan Lebesque. Hij zou een van de belangrijke naoorlogse pijlers van het weekblad worden, terwijl Lebesque tijdens de bezetting had meege-

werkt aan allerlei collaborerende blaadjes. Zelfs schopte hij het tot redactiesecretaris van het anti-semitische *Je suis partout*. Na de oorlog had hij in *Le Canard* jarenlang een politieke column, zonder ooit de moed op te brengen over zijn oorlogsverleden te schrijven.

Die eerste naoorlogse jaren waren toch al niet makkelijk voor *Le Canard*, met een dominerend politicus die als vriend werd beschouwd: Pierre Mendès France. Toen de populaire generaal de Gaulle de macht aan zich trok, werd het pas echt leuk. Alles wat maar met hem te maken had, kon rekenen op hoon. Dat zette zich door onder Georges Pompidou. Hoe venijnig de *canardiërs* ook waren, er bleef altijd een zeker respect tegenover de vijand. Met dié traditie werd definitief gebroken toen 'de verwaande aristocraat' Valéry Giscard d'Estaing president werd.

Kwesties waren er genoeg. Ging de redactie anders te werk? Of lag het aan de introductie van de fotokopieermachine? In elk geval begon toen de gewoonte om belastende documenten af te drukken. Het ene schandaal na het andere werd aan het licht gebracht, steeds pijnlijk voor Giscard d'Estaing. Of het nu om zijn premier (Jacques Chaban-Delmas) ging die met declaraties had gesjoemeld of om minister Robert

Boulin, die in corrupte grondaankopen actief was, *Le Canard* ging er week na week op door. Boulin kon er niet meer tegen en pleegde zelfmoord. Het was niet de eerste en ook niet de laatste keer dat het weekblad moord in de schoenen kreeg geschoven.

Canard-redacteuren hadden altijd het idee dat hun telefoons werden afgeluisterd, maar een bewijs daarvoor hadden ze niet. Totdat in 1973 het 'tappen' door geluk en toeval bewezen kon worden. Op 3 december kwam tekenaar André Escaro's

De voltrefter kwam pas in 1979, toen Le Canard onthulde dat Giscard diamanten had aangenomen van de Afrikaanse dictator Bokassa

avonds uit de bioscoop. Hij had zijn auto tegenover de redactie, rue Saint-Honoré, geparkeerd. Bij het instappen keek hij even naar boven en zag tot zijn verbazing dat er licht brandde. Dat zou zijn argwaan nog niet eens hebben gewekt, maar wel dat een raam met een lap stof was verduisterd. Hij ging naar binnen en trof daar voor hem vreemde nachtwakers

Het nummer van 5 december, na het af luisterschandaal

met walkie-talkies aan. In de kamer van de hoofdredacteur zag hij twee werklui die gaatjes in de vloer aan het boren waren. Later bleek dat het hele pand geprepareerd was voor geheime microfoons.

Het volgende nummer opende met de titel 'Watergate au Canard' en om de oorlogsverklaring aan Giscard totaal te maken, stond in hetzelfde artikel dat de president niet alleen de pers af luisterde maar ook fraudeerde met zijn belastingen. Jarenlang werd Giscard op zijn huid gezeten, maar de voltrefter kwam pas in 1979. *Le Canard* kon onthullen dat hij als minister van Financiën onder Pompidou diamanten had aangenomen van de Afrikaanse dictator Bokassa. Geen wonder dat bij zulke onthullingen de verkoop steeg tot boven een miljoen exemplaren. Na 1985 zakte het weer terug naar iets minder dan een half miljoen. Boze tongen fluisteren dat het weekblad na de verkiezing van François Mitterrand tot president niet meer zoveel moeite heeft gedaan om schandalen te onthullen. Dat aan het einde van het tijdperk-Mitterrand zijn premier Pierre Bérégovoy zelfmoord pleegde als gevolg van een paar artikelen in *Le Canard*, ontkracht die bewering niet. Bérégovoy werd eigenlijk meer op de vingers getikt dan aangevallen. Hij had echter minder sterke zenuwen dan Chirac.

Martin heeft een mooi en bij vlagen zelfs hilarisch boek geschreven. Soms is hij te bewonderend, te deftig en zelfs een beetje paranoïde. Als hij terloops het woord schizofrenie gebruikt, verwijst hij meteen naar Eugen Bleuler, de Zwitserse psychiater die in 1911 de eerste studie over gespleten persoonlijkheden schreef. Maar gekker is dat geen van de onthullingen in *Le Canard* ooit geleid heeft tot het aftreden van een minister, laat staan een president. Sterker, de rechtse krant *Le Figaro* bracht onlangs de primeur dat de hoogbejaarde Giscard zich kandidaat wil stellen voor de senaat. Het is een illustratie van weer een traditie, namelijk dat *Le Canard* altijd gelijk heeft maar nooit iets verandert.